Een waai in de Eempolder. Foto: Emma Weishut.

De waaien van Eemland en de uiterwaarden van de Nederrijn

Hans Hoes

Geopark Heuvelrug Gooi en Vecht

Jaarlijks fietsen de leerlingen van de tweede klas van de Huizermaat Scholengemeenschap in Huizen naar Eemland om dat bijzondere gebied te leren kennen. Omgevingseducatie heeft daarvoor een programma gemaakt waarbij de jongeren onder andere een grondboring verrichten en een schets van het weidse uitzicht maken. IVN Natuureducatie en het Geopark Heuvelrug Gooi en Vecht ondersteunen deze excursie. Hoewel heel anders zijn er toch ook overeenkomsten met de uiterwaarden van de Nederrijn aan het andere einde van het Geopark.

Het ontstaan van Eemland

Bij de grondboring ontdekten de leerlingen al drie verschillende grondsoorten bij een boring van 1 meter! Allereerst 30 cm zand, vervolgens klei en daaronder veen. Bij het maken van hun omgevingsschets viel het weidse uitzicht op. Er is bijna niet gebouwd in de polder. Dat heeft alles te maken met het ontstaan van Eemland. Het landschap oogt leeg. Geen huizen of boerderijen, bomen of struiken. Je kunt kilometers

Situatiekaart en hoogtebeeld, met 1: de Eem, ontginningsbasis van de veenontginningen; 2: de Zomerdijk, eerste achterkade later verhoogd tot zomerwaterkering (met veel waaien); 3: Wakkerendijk (Meentweg), tweede achterkade, later primaire waterkering met binnendijkse lintbebouwing; 4: laatste achterkade, Gooyersgracht. Opmerkelijk is dat de Maatpolder nu hoger ligt, doordat er dankzij vroegere overstromingen meer klei is afgezet. In de Noordpolder te Veld is het effect van inklinking te zien door de lagere ligging en de zandrug die tevoorschijn is gekomen. Op deze zandrug zijn enkele prehistorische vondsten gedaan. In het westen de hoogte van het Gooi met Blaricum. Bron: Website Geopark/Overland.

ver kijken en ziet de autosnelweg A1 aan de ene kant en vele windmolens aan de andere kant. Daartussen de rivier de Eem en Eemnes dat tegen de heuvels van het Gooi ligt. Dit lege landschap is ontstaan in een glaciaal bekken uit het Saalien (de voorlaatste ijstijd die duurde van 238.000 tot 126.000 jaar geleden) en het is nog altijd laaggelegen. Het veenmoeras dat in het Holoceen (vanaf 12.000 jaar geleden) ontstond, werd in de middeleeuwen in fasen ontgonnen, maar overstroomde tot 1932 vele malen na het ontstaan van de Zuiderzee (rondom 1170, Allerheiligenvloed). Dat is naast de overstroming van de Eem de oorzaak van de kleilaag en het zand in de bodem. Tot in de middeleeuwen lag er voor de huidige kustlijn nog een kilometerslange veenlaag. De Eem liep door tot in het huidige Flevoland. De sporen daarvan zijn nog zichtbaar in de Eemvallei in Flevoland, waar de contouren van het historische rivierlandschap van de oude Eem teruggevonden zijn (tijdschrift VVG 2020-01) . Vanaf de Eem werden rond 800 de veengebieden ontgonnen. De ontginningsstructuur van het huidige Eemland stamt waarschijnlijk uit de 12e en 13e eeuw. In drie fasen is Eemland van oost naar west ontstaan. Allereerst het gebied de Maatpolder, tot aan de Zomerdijk, daarna het gebied de Noordpolder, tot aan de Wakkerendijk/Meentweg en tenslotte het gedeelte ten

Kees de Heer (IVN/Geopark) toont de resultaten van een 2 meter grondboring. Foto: Hans Hoes.

westen daarvan tot aan de Gooyergracht. Aan de huidige slotenstructuur is nog goed te zien dat onze voorvaders vanuit de Eem westwaarts het gebied ontgonnen.

Waaien en wielen

Tijdens hun tocht door het Eemland hebben de leerlingen een andere bijzonderheid van het gebied niet bezocht, de waaien of wielen. Deze zomer hebben we dat goedgemaakt. Met David en Emma hebben we op de fiets het gebied verkend, op zoek naar de waaien. Waaien zijn oude kolkgaten die zijn ontstaan bij de dijkdoorbraken van de voormalige Zuiderzee. De dijken die in de middeleeuwen zijn aangelegd om de Zuiderzee en de overstromingen van de Eem te beteugelen (zomerdijk en meentdijk) waren niet zo sterk en hoog. Regelmatig overstroomde bij stormen het Eemland en de dijken werden verlegd rondom de kolkgaten (de waaien) die tijdens die storm ontstonden. Dat is goed te zien bij de zomerdijk, die doorloopt tot aan de Gooyergracht, waar zo'n 15 waaien of wielen zijn ontstaan. Deze meertjes worden omringd door

Een deel van de waaien, gezien van boven.
Foto: Raap.

het riet. Door regelmatig baggeren is het water erg schoon. Vissen als vetje, bittervoorn en modderkruiper profiteren hiervan. Mede hierom is Eemland sinds 2008 onderdeel van het nationaal Landschap Arkemheem-Eemland. Dit landschap is uniek in de wereld. Het lage drassige weiland trekt ook veel weidevogels aan zoals de grutto en de kievit, maar ook zoals wij zagen de grote zilverreiger die op de zomerdijk wachtte op wat

Waai bij de zomerdijk. Op de voorgrond het dijklichaam. Foto: Emma Weishut.

Grote zilverreiger, een vogel die in Eempolder te zien is. Foto: Emma Weishut.

lekkers. Een ander effect van die overstromingen, in combinatie met de inklinking van het veen onder het kleipakket, is dat tegenwoordig het gebied tussen de Eem en de zomerdijk door de aangevoerde klei hoger ligt dan het gebied ten westen daarvan.

Vereniging Eemland300

In 2017 is er op initiatief van Natuurmonumenten, die veel land in het gebied bezit, een gebiedsvisie ontwikkeld waarin boeren, betrokken burgers, overheid, waterschap en natuurorganisaties samenwerkten voor het behoud van de natuurwaarden van dit gebied. Zo is de vereniging Eemland300 ontstaan, een platform waarin al die organisaties zich hard maken voor het behoud van het waardevolle karakter van Eemland, met een goede balans tussen economische belangen en de natuur. Dat vereist onder andere voorsorteren op de komende eisen op het gebied van duurzaamheid en de energietransitie. Zonnepanelen op het drassige grasland bieden minder ruime aan flora zoals zwanenbloem, valeriaan, kattenstaart en pijlkruid en de windmolens zijn een bedreiging voor de vele trekkende weidevogels.

Op pad in Eemland

Bij de VVV Gooi & Vecht is de wandeling 'Wielenroute' van 9,3 km te koop en bij de ANWB de Eemlandroute van 49 km op de fiets. Ook een aanrader vind ik op de fiets via Spakenburg over de zeedijk naar het oude stoomgemaal Arkemheem, maar dat is niet meer het Eemland. Ook de Eemlijn, een fietsboot die van Amersfoort via Baarn en Eemdijk naar Huizen of Spakenburg vaart, geeft een goed zicht op Eemland. Regelmatig gaat onze Natuurwacht ermee op stap.

Uiterwaarden Nederrijn

Aan het andere einde van het Geopark, langs de Rijn, bevinden zich halfopen uiterwaarden van de gestuwde Nederrijn met een overgang naar de beboste stuwwal. Dit gebied kent een dynamische riviernatuur in de overstromingsvlakte van het landschap waarin de oude rivierbeddingen nog herkenbaar zijn. De jaarlijkse overstromingen van de Rijn vereisten de aanleg van een zomerdijk. De uiterwaarden zijn van (inter) nationaal belang voor de vele vogelsoorten. Het natuurgebied Blauwe Kamer, met een aantal meertjes/uitlopers van de Rijn, heeft vooral betekenis voor vogels, waaronder lepelaars,

zilverreigers, aalscholvers en visarenden. Aan de ene kant de Utrechtse Heuvelrug, aan de andere kant van de rivier de Overbetuwe met de lage polders. Door de vele overstromingen was er in de uiterwaarden geen akkerbouw mogelijk. Daarom ligt de vergelijking met Eemland voor de hand, zij het dat nabij de uiterwaarden van Nederrijn meer bewoning is in de directe omgeving van de Rijn.

Menselijk gebruik van het landschap

Anders dan in Eemland is het landschap in de uiterwaarden vooral door menselijk ingrijpen gevormd. Door bedijking vond kleiafzetting plaats en kwam het land hoger te liggen. Vervolgens zijn door de klei- en zandwinning vooral in de vorige eeuw plassen in het gebied ontstaan, zoals de Buitenwaarden tussen Remmerden en Elst en bij de steenfabriek van Elst. Door natuurontwikkeling zijn waterpartijen ontstaan ten westen en oosten van Kasteel Amerongen en in Blauwe Kamer, een waar vogelparadijs. Voor de aanleg van de hoornwerken van de Grebbelinie alsmede voor de aanleg van de stuw bij Amerongen vond grootschalig grondverzet plaats. Toch ziet het gebied er nog schitterend, bijna ongeschonden uit. Het zicht op de Heuvelrug vanuit de Overbetuwe is overweldigend. De Heuvelrug die als het ware de Rijn tegenhoudt en ervoor zorgde dat er geen winterdijk nodig is. Vanuit de Heuvelrug kijk je over de rivier heen naar het platteland van de Overbetuwe met veel land- en tuinbouw. We maakten een fietstocht van Doorwerth tot aan Rhenen en weer terug langs de andere kant van de Rijn, een onvergetelijk uitzicht van beide zijden van de rivier.

Kasteel Amerongen, Lievendaal en Rhenen

Vanwege de strategische ligging van de uiterwaarden vroegen de broers Borre in 1286 toestemming aan graaf Floris V van Holland om hier een kasteel te mogen bouwen. Dat werd allereerst niet veel meer dan een omgrachte woontoren, wellicht op een hoogte (motte) aangelegd. Na de middeleeuwen verloor dit militaire steunpunt zijn betekenis. Het werd in 1673 verwoest door de Fransen waarna door de toenmalige eigenaar een nieuw kasteel werd gebouwd volgens de mode van die tijd. Bij het kasteel werden tuinen aangelegd. Deze combinatie van tuin en kasteel bestaat nog steeds in dezelfde stijl en is een bezoek meer dan waard. Overigens ook in combinatie met het leuke historische centrum van Amerongen. Ook de Amerongse Berg is een aanrader. Van het kasteel Lievendaal, iets

Amerongse Bovenpolder. Foto: Raap.

Natuurgebied Blauwe Kamer aan de voet van de Grebbeberg. Foto: Raap.

ten oosten van kasteel Amerongen, is alleen de slotgracht bewaard gebleven. Ook Rhenen, met zijn beroemde Cunerakerk met een toren van 81 meter, is een vestingstad geweest vanwege zijn strategische ligging aan de Rijn en de grens van het Sticht.

Op pad in de uiterwaarden van de Nederrijn

Als je in dat gebied bent, is een bezoek aan Blauwe Kamer een must. Dit natuurgebied is ontstaan in 1992 naar aanleiding van het plan Ooievaar, een plan om het rivierlandschap te stimuleren en ruimte aan de rivier te geven. De naam van het natuurgebied Blauwe Kamer verwijst naar het landhuis dat er in 1636 gebouwd is. Daarnaast heeft er tot 1975 een steenfabriek met dezelfde naam gestaan. De restanten van deze fabriek zijn nog rond het rivieroeverreservaat te zien. Ook is er een vogeluitkijkhut in het gebied. Er zijn een drietal wandelingen in het gebied uitgezet. Utrechts Landschap heeft een wandeling van 6 km in de Amerongse Bovenpolder uitgezet en een van 2 km in de Palmenwaard. Staatsbosbeheer heeft een laarzenpad van 4,1 km uitgezet in de Amerongse Bovenpolder. Ook bezoeken aan Amerongen en Rhenen zijn de moeite waard.

Kasteel Amerongen. Bron: Rijkswaterstaat.

Bronnen

Voor dit artikel is gebruik gemaakt van de beschrijving van de Geosites door het Geopark HGV, Grondboor en Hamer 1-2006 (waaien in Eemland), Wikipedia en eigen waarneming.